दलित बालबालिकाहरूको शिक्षामा सहभागिता

स्याङ्जा जिल्ला, पुतलीबजार नगरपालिका वडा नं. ११ को समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रि.वि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र **विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न तयार पारिएको**

शोधपत्र

शोधार्थी

लक्ष्मी मल्ल

क्रमाङ्क : २२/०६१

त्रि.वि. दर्ता नं. ३४५४७-९०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०६९

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रमअनुरूप **लक्ष्मी मल्ल**ले **दलित बालबालिकाहरूको शिक्षामा सहभागिता स्याङ्जा जिल्ला, पुतलीबजार नगरपालिका वडा नं. ११ को समाजशास्त्रीय अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तथा सुपरिवेक्षणमा तयार गर्नुभएको हो । धेरै मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रको कार्यबाट म सन्तुष्ट छु । यस शोधकार्यको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९ चैत्र

शान्ति भुसाल
शोध निर्देशक
(विभागीय प्रमुख)
मानवशास्त्र तथा समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रमअनुरूप **लक्ष्मी मल्ल**द्वारा तयार गरिएको **दलित बालबालिकाहरूको शिक्षामा सहभागिता स्याङ्जा जिल्ला, पुतलीबजार नगरपालिका वडा नं. ११ को समाजशास्त्रीय अध्ययन** नामक यस शोधपत्रलाई देहायको मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

....

शान्ति भुसाल

शोध निर्देशक

....

प्रा.डा. देवेन्द्र बहादुर लामिछाने

बाह्य परीक्षक

....

शान्ति भुसाल

विभागीय प्रमुख

मिति : २०६९ चैत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

शोधकार्य आफैमा जटिल एवं चुनौतीपूर्ण कार्य मानिन्छ। एकल प्रयासले मात्र शोधकार्य सम्पन्न गर्न कठिनपूर्ण भएकोले सबैका साझा प्रेरणाको आधारमा नै यो शोधपत्र तयार पारिएको छ। "दलित बालबालिकाको शिक्षामा सहभागिता" विषयमा आधारित रही दलित समुदाय तथा बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था पत्ता लगाउनु र यी बालबालिकाले पढाईमा चासो तथा बीच कक्षामा नै पढाई छाड्नुको कारण अध्ययन गरी यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा प्रश्नावली निर्माणदेखि प्रत्येक विषय क्षेत्रहरूमा सल्लाह,सुझाव तथा निर्देशन उत्प्रेरणा सहित आवश्यक सम्पूर्ण शैक्षिक सहयोग गर्नुहुने आदरणीय शोध निर्देशक तथा विभागीय प्रमुख श्रीमती शान्ति भुसालज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु।

यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा नेपाली भाषा सम्पादन गरी सहयोग गर्ने पृथ्वीनारायण क्याम्पसका नेपाली विभागका आदरणीय गुरु पिताम्बर शर्माप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। त्यसैगरी यस शोधपत्रलाई दलित बालबालिकाहरूमा केन्द्रित गरी अध्ययन गर्न प्रेरित गरी सहयोग गर्नुहुने समाजका अगुवा प्रतिनिधि श्री राम बहादुर थापा, श्रोत व्यक्ति श्री शैलेन्द्र दमाई, वडागाऊं आमा समूहका कार्यसमितिका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू त्था गुरांस्ती आमा समूहकी अध्यक्ष श्री पार्वती दमाई तथा सम्पूर्ण अभिभावकहरूप्रति विषेश धन्यवाद प्रकट गर्दछु।

यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सहयोग र हौसला प्रदान गर्नु हुने आदरणीय दिदी, भेनाजु तथा दाजुहरू श्री कमला मल्ल, भीमबहादुर राना तथा मुक्ति सुवेदी तथा सम्पूर्ण परिवारप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई फोटोकपी, प्रिन्ट, वाइन्डिङ गरी सहयोग गर्ने श्रेष्ठ कम्प्युटर सर्भिसलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु।

मिति २०६९ चैत्र

अनुगृहित

लक्ष्मी मल्ल

शोध सार

यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकाय अन्तरगत समाजशास्त्र मानवशास्त्र विभाग,समाजशास्त्र विषयको स्नाकोत्तर तह द्धितीयवर्षको आठौ पत्रको प्रयोजनको लागि तयार गरिएको हो । यस शोधपत्रमा दलित बालबालिकाको शिक्षामा सहभागिताको बारेमा अध्ययन गरिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रका दलित बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था कस्तो छ, पढाईमा यी बालबालिकाले कत्तिको ध्यान दिन्छन,बालबालिकाले किन बीच कक्षामानै पढाई छाड्छन् तथा दलित समुदायको सरकारी निकाय प्रति के धारण छ भन्ने बारेमा विश्लेषण गर्नु अध्ययनको मुख्य उद्धेश्य रहेको छ। यस शोधपत्रको अध्ययनको औचितय विशेष गरि अध्ययन पुरा गर्नु रहेको छ। पुतलीबजार नगरपालिका -११ का कामी तथा दमाई समुदाय को यसभन्दा अगाडि कुनै पनि सघं संस्था तथा व्यक्तिबाट अध्ययन नभएको कारण सो समुदायको अध्ययन गरिएको हो। यस अध्ययनबाट आएको निष्कर्षले प्राज्ञिक क्षेत्रमा एउटा ईटा थप्ने काम गर्ने, भोलि यस संम्बन्धि थप अध्ययन अनुसन्धान गर्न बाटो खोल्ने, समुदाय स्तरमा योजना बनाउन थप जानकारी दिने आशा राखिएको छ। यस अध्ययनमा द्वन्द्वात्मक दृटिष्कोणको प्रयोग गरि अन्वेषणातमक तथा विवरणात्मक अवलोकन,प्रश्नावली अनुसुची र अन्तरवार्ता जस्ता विधिहरूको प्रयोग गरि शोधकार्यलाई मूर्तरूप दिने प्रयास गरिएको छ।

यस शोधकार्यमा २३ घर कामी तथा ४८ घर दमाई समुदायका एक एक जना अभिभावकलाई उत्तरदाताको रूपमा जनगणना विधिबाट लिइएको छ। यस शोधकार्यमा सङ्कलिता तथ्याकंहरूलाई सम्पादन गरि तथ्याकंको प्रकृति अनुसार विश्लेषण र प्रस्तुति गरिएको छ । संरचनात्मक तथ्याकंहरूलाई वृतचित्रको माध्याममा प्रस्तुतिकरण गरिएको छ। गुणात्मक विधिको तथ्याकंलाई विशिष्ट रूपमा अनुसन्धानकर्ताले व्याख्यात्मकरूपमा विश्लेषण र प्रस्तुति गर्ने प्रयास गरिएको छ। पु.व.न-११ का दलित समुदायका

बालबालिकाको शैक्षिक अवस्था के छ , किन उनीहरूले बीच कक्षामा नै पढाई छाड्छन, कति कक्षा पढ्दा पढाई छाड्छन् तथा उनीहरूको आमाबाबुको शैक्षिक अवस्था कस्तो छ, समुदायको सरकारी निकाय प्रति के धारणा छ तथा बालबालिका सरकारी निजी कुन विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् भन्ने आदि स्थितिको विश्लेषण गर्दा अध्ययनको उपलब्धि निम्न रहेकाछन् ।

- दलित समुदायका ६९ (९७.२ %) उत्तरदाताहरू साक्षर मात्र भएको जानकारी प्राप्त भयो । बाकी २ (२.८) जना उत्तरदाता निरक्षर रहेको पाइयो ।
- उक्त समुदायका ६८ घरपरिवारका जम्मा २०४ जना बालबालिका विद्यालय जाने यसमा जम्मा ९५ जना केटी र जम्मा १०९ जना केटा सङ्ख्या रहेको पाइयो ।
- उक्त समुदायका १६ घरपरिवारका छोरीहरूले विच कक्षामा नै पढाई छाडेका अधिकांस छोरीहरूले ५,६,७ कक्षा मात्र अध्ययन गरेर छाडेको पाइएको छ ।
- सो समुदायका ५ घरपरिवारका छोराले बीच कक्षामा नै पढ्न छाडेको पाइएको छ । अधिकासं छोराले १० कक्षा पढेर छाडेको पाइन्छ । सबै बालबालिकाले बिचमा पढ्न छाड्नुमा आर्थिक कारण नै भएको पाइएको छ ।
- नेपालको मुख्य पेशा कृषि भएपनि ३१ (४३.६%) परिवार सँगमात्र स्वामित्वमा जमिन भएको र बाकी धेरै परिवार संग जमिन नै नभएको पाइयो ।
- उक्त उत्पादनले कसैलाई पनि ६ महिना भन्दा धेरै खान नपुग्ने भेटियो ।
- दलित समुदायमा ५ परिवारले मात्र अरुको जमिनमा खेति गरेको पाइयो ।
- सो समुदायले नपुग खाद्यन्न आम्दानीबाट खरिद गर्ने र २ (२.८%) परिवारले मात्र ऋणबाट खरिद गर्ने देखिन्छ ।
- दलित समुदायमा अधिकांस वा ४५ (६३.४%) घर परिवार दमाई समुदाय र बाकि (३६.६) २६ परिवार कामी समुदायको भएको जानकारी प्राप्त भयो ।
- दलित समुदायमा अधिकांस ६९ (९७.२%) घर परिवार एकल परिवारमा बस्ने गरेको पाइयो । थोरै २ वा २.८% परिवारमात्र संयुक्त परिवारमा रहने रहेछन् ।

- दलित समुदाय ५२ (७३.२%) धेरै परिवारको घर टिनले छाएको पाइयो, १५ (२१.२%)परिवारको घर पक्की तथा थोरै परिवारको घर सेउला खर आदिले छाएको थियो ।
- दलित समुदायका सबै परिवार विरामी हुदा उपचार गर्न अस्पताल जाने गरेको पाइयो ।
- आधुनिक समयमा आएको विभिन्न परिवर्तनका कारण दलित समुदायका १९ घर परिवारले मात्र जातीय पेशा गर्ने र बाकि ठूलो ५२ (७३.२%) घर परिवारले सो पेशा नगरेको देखियो । जातीय पेशा अपनाउने पनि पेशा प्रति धेरै सन्तुष्ट नभएको पाइयो ।
- दलित समुदायले आम्दानीको स्रोतको रूपमा १९ (२६.८%) घरपरिवारले ज्यालामजदुरी गर्ने, १६ वा २२.५ प्रतिशत परिवारले जातीय पेशा गर्ने, २८ वा ३९.५ प्रतिशत परिवारले निजी जागिर गर्ने तथा २ वा २८ प्रतिशत परिवारले कृषि पेशा अंगालेको पाइयो ।
- समुदायको ३४ परिवारले मासिक रूपमा रु १०,००० देखि रु २०,००० सम्म कमाउने, ३१ परिवारले रु ५,००० देखि रु १०,००० सम्म कमाउने तथा समुदायको सानो ६ परिवारले मासिक रूपमा रु २०,००० देखि रु ३०,००० सम्म कमाएको पाइयो ।
- विद्यालय जाने सबै बालबालिकाले विद्यालय जाने वातावरण अति नै राम्रो भएको बताए ।
- विद्यालय जाने सबै बालबालिका नियमित विद्यालय जाने गरेको पाइयो ।
- बालबालिकाको पढाई सन्तोषजनक नै भएको अभिभावक बताए ।
- सरकारी निकायले दलित समुदायलाई दिने सेवा सुविधा ज्यादै कम भएको यसमा धेरै सुधार गर्नु पर्ने पाइयो ।

अध्ययन परिवार सबैले पढाई पछि बालबालिकालाई जागिरको सुनिश्चत होस भन्ने चाहन्छन् ।

विषय सूची

		पृष्ठ
सिफारिस पत्र		II
स्वीकृति पत्र		III
कृतज्ञता ज्ञापन		IV
तालिका सूची		VIII
चित्र सूची		IX
शोध सार		X
अध्याय एक : परिचय		**१-६**
१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४	अध्ययनको औचित्य	४
१.५	अध्ययनको सीमाहरू	५
१.६	अनुसन्धानको संगठनात्मक ढाँचा	५
अध्याय दुई : साहित्यिक पुनरावलोकन		**७-१८**
२.१	अवधारणा	७
२.१.१	दलित जाति	७
२.१.२	नेपाली समाजको जातीय विभाजन	८
२.२	सैद्धान्तिक समीक्षा	११
२.२.१	समाज शास्त्र र शिक्षा	११
२.२.२	द्वन्द्वात्मक दृष्टिकोण	१२
२.३	पूर्व अध्ययनको समीक्षा	१४
अध्याय तीन : अध्ययन विधि		**१९-२२**
३.१	अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	१९
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	२०
३.३	तथ्याङ्कको प्रकृति र स्वरूप	२०

३.४ समग्रता र जनसङ्ख्या २१
३.५ प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनका तरिका २१
३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण २२

अध्याय चार : कार्यक्षेत्रको परिचय र उत्तरदाताको जानसाङ्ख्कि एवं सामाजिक र आर्थिक अवस्था २३-३९

४.१ कार्यक्षेत्रको परिचय २३
४.२ उत्तरदाताहरूको उमेर समूह २५
४.३ उत्तरदाताहरूको बसोबास/टोल २५
४.४ उत्तरदाताको लिङ्ग २६
४.५ शैक्षिक स्थिति २७
४.६ धर्मको स्थिति २८
४.७. उत्तरदाताको जातीयता २८
४.८ परिवार सङ्ख्या २९
४.९ परिवारको किसिम २९
४.१०. घरको प्रकार ३०
४.११. उपचार गर्ने स्थान ३१
४.१२ परिवारको स्वामित्वमा जग्गा ३१
४.१३ उत्पादनको अवस्था ३२
४.१४ अरूको जग्गाबाट हुने उत्पादनको अवस्था ३३
४.१५ नपुग खाद्यन्न व्यवस्था गर्ने तरिका ३४
४.१६. जातीको आधारमा पेशा ३५
४.१७ जातीय पेसा उपयोगिता प्रतिको धारणा ३६
४.१८. आम्दानीको स्रोत ३७
४.१९. परिवारको औसत मासिक आम्दानी ३८
४.२०. परिवारको औसत मासिक खर्च ३८

अध्याय पाँच : दलित बालबालिकाहरूको अध्ययनमा सहभागिता ४०-५०

५.१ दलित बालबालिकाहरूको अध्ययनमा सहभागिता ४०
५.१.१ उत्तरदाताका बालबालिका ४०

५.१.२	बालबालिकाको विद्यालयमा सहभागिता	४१
५.१.३	केटा केटीको आधारमा स्कुलमा सहभागिता	४२
५.१.४	छोराको लागि स्कुल	४३
५.१.५	छोरीको लागि स्कुल	४४
५.२	दलित बालबालिकाले पढाइलाई निरन्तरता नदिनुका कारणहरू	४५
५.२.१	छोरीहरूले स्कूल छोडेका कक्षाहरू	४५
५.२.२	छोराले स्कुल छाडेका कक्षाहरू	४७
५.२.३	छोरीहरूले बिचमा कक्षा छाड्नका कारणहरू	४८
५.२.४	छोराहरूले बिचमा कक्षा छाड्नका कारणहरू	४८
५.३	दलित बालबालिका र शिक्षा प्रतिको चासो	४८
५.३.१	बच्चाहरूको पढाइ प्रतिको चाहनाको स्तर	४८
५.३.२	बच्चाहरूको विद्यालयमा नियमितता	४९
५.३.३	बच्चाहरूको परीक्षाको अवस्था	४९
५.४	घटना अध्ययन	५०

अध्याय छ : उत्तरदाताको सरकारी निकायप्रतिको धारणा **५१-५५**

६.१	नगरपालिकाले प्रदान गर्ने सेवाहरू	५१
६.२	बालबालिकाहरू स्कुल नजादा स्थानीय प्रतिनिधिहरूको प्रतिक्रिया	५२
६.३	नगरपालिकाले प्रदान गर्ने सेवाहरू प्रति उनीहरूको धारणा	५२
६.४	नगरपालिका प्रति आशा	५३
६.५	विद्यालय जाने अनुकूल वातावरण	५४
६.६	घटना अध्ययन	५५

अध्याय सात : सारांश, उपलब्धि र निष्कर्ष **५६-५९**

७.१	मुख्य उपलब्धि	५७
७.२	निष्कर्ष	५९
७.३	सुझाव	५९

सन्दर्भ सामग्री

परिशिष्ट

तालिका सूची

४.१	उमेरको समूहको आधरमा उत्तरदाता	२५
४.२	जातीयताको आधारमा उत्तरदाताहरूबसोबासको आधारमा उत्तरदाता	२६
४.३	लिङ्गको आधारमा उत्तरदाता	२६
४.४	जातीयताको आधारमा उत्तरदाताहरू	२८
४.५	परिवार सदस्य सङ्ख्याको आधारमा उत्तरदाता	२९
४.६	परिवारको किसिमको आधारमा उत्तरदाता	३०
४.७	घरको प्रकारको आधारमा उत्तरदाता	३१
४.८	जग्गा स्वामित्वको आधारमा उत्तरदाता	३२
४.९	उत्पादनको अवस्था	३३
४.१०	अरूको जग्गाबाट हुने उत्पादनको अवस्था	३४
४.११	नपुग भएको खाद्यन्न व्यवस्थापन गर्ने तरिका र उत्तरदाता	३४
४.१२	जातीय पेसाका आधारमा उत्तरदाता	३५
४.१३	जातीय पेसा उपयोगीता प्रतिको धारणा र उत्तरदाता	३६
४.१४	आम्दानीको स्रोत र उत्तरदाता	३७
४.१५	परिवारको औसत मासिक आम्दानी र उत्तरदाता	३८
५.१	बालबालिकाका आधारमा उत्तरदाता	४१
५.२	पढ्ने कक्षाका आधारमा बालबालिका	४१
५.३	छोरीहरूले स्कुल छोडेका कक्षाहरू र उत्तरदाता	४६
५.४	छोराले स्कुल छाडेका कक्षाहरू	४७
५.५	बच्चाहरूको पढाइप्रतिको चाहनाको स्तर र उत्तरदाता	४९
६.१	नगरपालिकाले प्रदान गरेका सेवाहरू र उत्तरदाता	५१
६.२	बालबालिका विद्यालय नजाँदा स्थानीय प्रतिनिधिहरूको प्रतिक्रिया र उत्तरदाता	५२
६.३	नगरपालिकाले प्रदान गर्ने सेवाहरूप्रतिको धारणा र उत्तरदाता	५३
६.४	नगरपालिकाप्रति आशा र उत्तरदाता	५४
६.५	हाल विद्यालय जाने अनुकुल वातावरण	५४

चित्र सूची

४.१	उत्तरदाताहरूको शैक्षिक स्थिति	२७
५.१	सहभागिताको आधारमा केटा केटी	४२
५.२	स्कुलको आधारमा छोरा	४३
५.३	स्कुलको आधारमा छोरी	४४